

## Η κατασκευή του ετεροσεξισμού στο λόγο των νέων: το δίλημμα «κανονικότητας» και «δικαιωμάτων»

ΑΝΤΩΝΗΣ ΣΑΠΟΥΝΤΖΗΣ<sup>1</sup>

ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΧΑΤΖΗΣΤΕΡΓΙΟΥ<sup>2</sup>

### ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η μελέτη της προκατάληψης απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα έχει αρχίσει να αποτελεί βασικό πεδίο κοινωνικο-ψυχολογικής έρευνας τα τελευταία χρόνια. Ένα σημαντικό κομμάτι της έρευνας προσπάθησε να εξετάσει τις αρνητικές, ομοφοβικές, στάσεις απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα, καθώς και τις διάφορες μεταβλητές που φαίνεται να σχετίζονται με την ομοφοβία. Αν και η ερευνητική αυτή παράδοση έχει προσφέρει σημαντικά στη διερεύνηση του φαινομένου, νεότερες προσεγγίσεις βασισμένες στη στροφή στο λόγο στην κοινωνική ψυχολογία δίνουν έμφαση στην ύπαρξη διλημματικών απόψεων στην ευρύτερη κοινωνία. Το παρόν άρθρο αντλώντας από την ερευνητική παράδοση της ανάλυσης λόγου και των ιδεολογικών διλημάτων εξετάζει τον τρόπο που άτομα στη μετεφηβική ηλικία, σε μια μικρή κωμόπολη της βόρειας Ελλάδας κατασκευάζουν στο λόγο τους την ομοφυλοφιλία. Υποστηρίζεται ότι συχνά οι συμμετέχοντες από τη μια χρησιμοποιούσαν διάφορες στρατηγικές για να αποποιηθούν την προκατάληψη απέναντι στην ομοφυλοφιλία, ενώ από την άλλη εξέφραζαν στο λόγο τους την αντίθεσή τους σε συγκεκριμένα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων. Τα διλήμματα αυτά εξετάζονται σε σχέση με τον τρόπο εκφοράς τους αλλά και σε σχέση με τις ιδεολογίες από τις οποίες φαίνεται να αντλούν.

*Λέξεις-κλειδιά:* Ομοφοβία, Προκατάληψη, Ετεροσεξισμός, Ανάλυση λόγου, Ιδεολογικά διλήμματα.

### 1. Εισαγωγή

Σε μεγάλο βαθμό το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας αποτελεί ένα θέμα ταμπού στην ελληνική κοινωνία, όπως φαίνεται τουλάχιστον από τις τακτικές μετρήσεις του Ευρωβαρόμετρου (Ρανίου, 2009). Το 81% του πληθυσμού είναι ενάντια στη δυνατό-

τητα σύναψης γάμου από ομόφυλα ζευγάρια, το μεγαλύτερο ποσοστό ανάμεσα σε 30 ευρωπαϊκές χώρες (Ρανίου, 2009). Αν και στη διεθνή βιβλιογραφία τα άτομα που συμμετέχουν στις έρευνες φαίνεται να είναι πιο υποστηρικτικά απέναντι στα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων ατόμων, συχνά η ανεκτικότητα αυτή συνοδεύεται από πεποιθήσεις

1. Διεύθυνση: Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, Νέα Χηλή, 68100 Αλεξανδρούπολη. Τηλ: 2551030087. Fax: 2551030076. E-mail: ansaroun@psed.duth.gr.

2. Διεύθυνση: Αθηνών 17 Ελευθερούπολη, 64100 Καβάλα. E-mail: maggie\_chatz@hotmail.com.

ότι η ομοφυλοφιλία δεν είναι φυσιολογική ή ότι είναι πέρα από το κανονικό. Στο άρθρο αυτό εξετάζεται ο τρόπος που οι νέοι σε μια κωμόπολη της βόρειας Ελλάδας μιλούν για την ομοφυλοφιλία. Εξετάζεται πώς οι νέοι αυτοί από τη μια φαίνεται να υποστηρίζουν κάποια από τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων ενώ παράλληλα κατασκευάζουν την ομοφυλοφιλία ως μια απόκλιση ή υποστηρίζουν τη διαφορετική αντιμετώπισή τους.

## 2. Ερευνητικά δεδομένα από την έρευνα της ομοφοβίας στην ψυχολογία

Ο όρος «ομοφοβία», που πρωτοεισήχθηκε στην ψυχολογία το 1972 από τον ψυχολόγο Weinberg, χρησιμοποιήθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα για να περιγράψει την προκατάληψη απέναντι στην ομοφυλοφιλία. Ο Weinberg προσπάθησε να αλλάξει τον καθιερωμένο τρόπο αντιμετώπισης της ομοφυλοφιλίας ως «πρόβλημα» που επικρατούσε εκείνη την εποχή (Herek, 2004). Ο όρος όπως διατυπώθηκε αφορά το φόβο να βρίσκεται κανείς κοντά σε ομοφυλόφιλους, στην απόρριψη της ομάδας αυτής, στην προκατάληψη αλλά και στις διακρίσεις εναντίον τους (Herek, 2000β, 2004). Βασισμένο στον ορισμό αυτό, ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικο-ψυχολογικής έρευνας στράφηκε στη μελέτη στάσεων με στόχο να «διαγνώσει» τα ομοφοβικά άτομα, αλλά και να διασαφηνίσει τα κοινωνικά και ψυχολογικά τους χαρακτηριστικά. Για το σκοπό αυτό φτιάχτηκαν κλίμακες στάσεων από ερευνητές που εξετάζουν τις στάσεις των ατόμων απέναντι στους ομοφυλόφιλους άντρες και γυναίκες (Herek, 1988. Wright, Adams, & Bernat, 1999). Οι έρευνες στάσεων έχουν δείξει ότι οι άντρες έχουν πιο αρνητικές στάσεις απέναντι στην ομοφυλοφιλία και ειδικά απέναντι στους άντρες ομοφυλόφιλους από ό,τι οι γυναίκες (βλ. Ellis et al., 2002". Grigoropoulos, 2010. Herek, 1988, 2000α. Hicks & Lee, 2006. Prati, Pietrantonì, & D' Augelli, 2011). Επίσης άτομα με έντονη θρησκευτική πίστη φαίνεται να έχουν πιο αρνητικές στάσεις απέναντι στην ομοφυλοφιλία σε σχέση με τα άτομα που δεν έχουν έντονο θρησκευτικό συναίσθημα (βλ. Ellis,

Kitzinger, & Wilkinson, 2002. Grigoropoulos, 2010. Herek, 1988. Hooghe & Meeusen, 2012. Poteat & Mereish, 2012). Σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις στάσεις απέναντι στην ομοφυλοφιλία είναι και το κατά πόσο τα άτομα έχουν επαφές ή φιλίες με ομοφυλόφιλα άτομα. Άτομα που έχουν επαφές με ομοφυλόφιλα άτομα δηλώνουν λιγότερο αρνητικές στάσεις απέναντι στην ομοφυλοφιλία (βλ. Grigoropoulos, 2010. Herek, 1988. Γρηγορόπουλος, 2010). Σημαντικός παράγοντας επίσης ειδικά σε σχέση με ομάδες μαθητών αλλά και νέων στη μετεφηβική ηλικία αποτελεί η πίεση της ομάδας των συνομήλικων. Το κλίμα που δημιουργείται στις ομάδες αυτές παίζει καθοριστικό ρόλο στην απόρριψη της ομοφυλοφιλίας, όπως έχει δείξει σημαντικός αριθμός ερευνών (Hooghe & Meeusen, 2012. Prati, Pietrantonì, & D' Augelli, 2011. Poteat, Espelage, & Green, 2007. Poteat, Espelage, & Koenig, 2007). Επίσης, οι νεότερες γενιές φαίνεται να δείχνουν μεγαλύτερη ανοχή απέναντι στην ομοφυλοφιλία (Hicks & Lee, 2006).

Ορισμένες έρευνες προσπάθησαν να συνδέσουν την ομοφοβία με άτομα που υποστηρίζουν συγκεκριμένες ιδεολογίες οι οποίες προωθούν την κοινωνική ανισότητα και συνδέουν την προκατάληψη με την κυριαρχία επί συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων. Βασισμένες στη Θεωρία της Κοινωνικής Κυριαρχίας (Sidanius & Pratto, 1999), οι έρευνες αυτές προσπάθησαν να συνδέσουν την ομοφοβία με άτομα που πιστεύουν ιδεολογίες που υποστηρίζουν την αυξημένη ιεραρχική διαφοροποίηση μεταξύ των ομάδων. Οι έρευνες δείχνουν ότι άτομα τα οποία έχουν υψηλά σκορ σε κλίμακες κοινωνικής κυριαρχίας παρουσιάζουν και μεγαλύτερη ομοφοβία (Hooghe & Meeusen, 2012. Mata, Ghavami, & Wittig, 2010. Poteat, Espelage, & Green, 2007).

Άλλες έρευνες εστίασαν στο πώς ουσιοποιητικοί ορισμοί της ομοφυλοφιλίας μπορεί να συνδέονται με την ομοφοβία. Σύμφωνα με τον Allport (1954), μια πτυχή της αυταρχικής προσωπικότητας είναι η πίστη στην ουσιοποίηση των ομάδων. Με άλλα λόγια άτομα με αυταρχική προσωπικότητα πιστεύουν ότι οι κοινωνικές ομάδες έχουν χαρακτηριστικά που είναι αμετάβλητα και προέρχονται από την ίδια τη φύση των ομάδων. Ερευ-

νητές που εξέτασαν την παραπάνω υπόθεση βρέθηκαν μπροστά σε μια πιο περίπλοκη εικόνα: αντίθετα με τις προβλέψεις, όταν η ομοφυλοφιλία θεωρούνταν ως γενετικά καθοριζόμενη και όχι ως ζήτημα επιλογής, υπήρχε μεγαλύτερη ανοχή απέναντι της (Falomir-Pichastor & Mugny, 2009. Haslam, Rothschild, & Ernst, 2002. Haslam & Levy, 2006. Jayaratne, Ybarra, Sheldon, Brown, Feldbaum, Pfeffer, & Petty, 2006). Αντίθετα ουσιοποιητικές απόψεις που συνδέονται με τη διακριτότητα της κατηγορίας των ομοφυλοφίλων και την ιστορική συνέχεια της κατηγορίας σχετίζονται με αυξημένα επίπεδα προκατάληψης (Haslam, Rothschild, & Ernst, 2002. Haslam & Levy, 2006).

Τα δεδομένα δείχνουν ότι τα τελευταία χρόνια τα επίπεδα ομοφοβίας τείνουν να υποχωρούν (βλ. Hicks & Lee, 2006. McCormack, 2011). Σαφώς η ιδεολογία του φιλελευθερισμού με την έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα έχει παίξει βασικό ρόλο στην ανάπτυξη της ανεκτικότητας απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι οι προκαταλήψεις βάση του σεξουαλικού προσανατολισμού έχουν εκλείψει. Όπως και στην περίπτωση του ρατσισμού (βλ. Billig, Condor, Edwards, Gane, Middleton, & Radley, 1988) όπου στην κοινωνία σήμερα υπάρχει μια νόρμα κατά της προκατάληψης, ενώ παράλληλα διατυπώνονται απόψεις που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ρατσιστικές, έτσι και στην περίπτωση της ομοφοβίας φαίνεται ότι έχει αναπτυχθεί μια νόρμα ανεκτικότητας απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα η οποία όμως συνυπάρχει με την έκφραση προκαταειλημμένων κρίσεων εις βάρος τους. Αυτό σημαίνει ότι όταν άτομα που συμμετέχουν σε έρευνες μιλούν για την ομοφυλοφιλία, από τη μία θα πρέπει να δείξουν την αφοσίωσή τους στη νόρμα κατά των προκαταλήψεων, ενώ από την άλλη μπορεί διατυπώνουν απόψεις που φέρονται κατά της ομάδας των ομοφυλοφίλων (Gough, 2002). Έχει βρεθεί, για παράδειγμα, ότι ενώ τα άτομα μπορεί να είναι υπέρ των δικαιωμάτων των ομοφυλοφίλων

ως γενική αρχή, όταν τα δικαιώματα αυτά εξειδικεύονται και αφορούν πολιτικά και κοινωνικά δικαιώματα, όπως ο γάμος των ομοφυλοφίλων ή τα δικαιώματα των ομοφυλόφιλων γονέων, οι συμμετέχοντες ήταν λιγότερο θετικοί (Ellis et al., 2002). Για το λόγο αυτό ορισμένοι ερευνητές πρότειναν τη δημιουργία κλιμάκων «μοντέρνας ομοφοβίας»<sup>3</sup> που θα διαφοροποιούσαν την παλιά ομοφοβία από την καινούργια έκφρασή της. Το νέο αυτό είδος ομοφοβίας βασίζεται σε τρεις βασικές παραδοχές: (1) η ομοφοβία ανήκει πλέον στο παρελθόν, (2) ομοφυλόφιλοι άντρες και γυναίκες έχουν αδικαιολόγητες ή περιττές απαιτήσεις για αλλαγές στο status quo, (3) οι ομοφυλόφιλοι άντρες και γυναίκες υπερτονίζουν τις σεξουαλικές τους προτιμήσεις και έτσι δεν μπορούν να αφομοιωθούν στο κυρίαρχο πολιτισμικό πλαίσιο (Morrison & Morrison, 2002. Raja & Stokes, 1998).

### 3. Τα ζητήματα που προκύπτουν από τη χρήση του όρου «ομοφοβία» και η συνεισφορά της ανάλυσης λόγου

Η αλλαγή αυτή τα τελευταία χρόνια καθώς και η ύπαρξη αμφίθυμων στάσεων και απόψεων για την ομοφυλοφιλία καταδεικνύει τους περιορισμούς που ενέχει ο όρος «ομοφοβία» τόσο εννοιολογικά, αλλά και όσον αφορά τον τρόπο που μελετήθηκε μεθοδολογικά στην κοινωνικο-ψυχολογική έρευνα. Έχει υποστηριχθεί ότι ο όρος ομοφοβία ταυτίζει την προκατάληψη ενάντια στα ομοφυλόφιλα άτομα με ένα παράλογο φόβο που χαρακτηρίζει συγκεκριμένα άτομα, υποκρύπτοντας έτσι την πολιτισμικά κυρίαρχη ιδεολογία που οδηγεί στην καταπίεση των ομοφυλόφιλων ατόμων (Herek, 2000β, 2004. Kitzinger, 1996a. Speer & Potter, 2000). Επίσης, η χρήση των κλιμάκων στάσεων που μετρούν κυρίως ατομικές διαφορές ανάγει την ομοφοβία σε ένα ατομικό χαρακτηριστικό που διακρίνει συγκεκριμένα άτομα αποσιω-

3. Οι κλίμακες αυτές φαίνεται να αναπτύχθηκαν κατ' αντιστοιχία με τις κλίμακες «μοντέρνου ρατσισμού» που χρησιμοποιήθηκαν τη δεκαετία του '80 για να εξετάσουν τις αλλαγές στο ρατσισμό που συνέβαιναν την περίοδο εκείνη (McConahay, 1983, 1986).

πάντας τα πολιτικά και κοινωνικά ζητήματα που άπτονται της ομοφυλοφιλίας και οδηγούν στις διακρίσεις σε βάρος των ομοφυλοφίλων (Speer & Potter, 2000). Οι Falomir-Pichastor και Mugny (2009) υποστηρίζουν ότι το εύρημα ότι συχνά οι άντρες φαίνεται να είναι πιο αρνητικοί απέναντι στην αντρική ομοφυλοφιλία οφείλεται στο γεγονός ότι προσπαθούν να ενισχύσουν την ταυτότητά τους ως ετεροφυλόφιλοι άντρες σε αντίστιξη με τους ομοφυλόφιλους (βλ. επίσης Bosson, Weaver, Caswell, & Burnaford, 2011). Έτσι η προκατάληψη που επιδεικνύεται είναι ένα διομαδικό φαινόμενο που στόχο έχει την ψυχολογική διαφοροποίηση των ομάδων και τη διατήρηση της θετικής αυτοεκτίμησης της ομάδας των ετεροφυλόφιλων ανδρών.

Αυτό που έχει προταθεί είναι η χρήση του όρου «ετεροσεξισμός» ο οποίος περιγράφει το ιδεολογικό/πολιτισμικό πλαίσιο το οποίο οδηγεί στην προκατάληψη και στις διακρίσεις σε βάρος των ομοφυλοφίλων, θεωρώντας τις ετεροσεξουαλικές σχέσεις ως τον κανόνα και το «φυσιολογικό», ενώ από την άλλη η ομοφυλοφιλία θεωρείται «απόκλιση» από τη νόρμα. Έμφαση με τον όρο αυτό δεν δίνεται μόνο στις απόψεις των ανθρώπων και την ιδεολογία που φέρουν, αλλά και σε πολιτικό επίπεδο στις δομές και τις πολιτικές πρακτικές που ακολουθούνται από τους πολιτικούς και κοινωνικούς οργανισμούς, οι οποίοι άμεσα ή έμμεσα προωθούν την προκατάληψη και τις διακρίσεις σε βάρος των ομοφυλοφίλων (Herek, 2000β, 2004. Kitzinger, 1996α). Στο παρόν άρθρο χρησιμοποιείται αυτός ο όρος, καθώς καλύπτει καλύτερα την οπτική των συγγραφέων καθώς δίνεται έμφαση στις πολιτισμικά διαθέσιμες παραδοχές που καθιστούν την ετεροφυλοφιλία ως την αποδεκτή κοινωνική «νόρμα»<sup>4</sup>.

Η ανάλυση λόγου από την άλλη πλευρά μπορεί να εξετάσει την κατασκευή της ομοφυλοφι-

λίας και της ετεροφυλοφιλίας στο λόγο, εστιάζοντας παράλληλα στις συνέπειες που έχουν οι κατασκευές αυτές<sup>5</sup> (βλ. Potter & Wetherell, 1987, 1988. Potter, 1998, 2005). Επίσης, είναι δυνατόν να εξετάσει πώς αρθρώνονται στο λόγο συχνά αντιφατικές κατασκευές για το ίδιο αντικείμενο και να δώσει μια εξήγηση των αντιφάσεων αυτών. Πολλές φορές τα άτομα στη διάρκεια μιας συνέντευξης μπορεί να υποστηρίζουν απόψεις που εκ πρώτης όψεως φαίνονται αντιθετικές (Potter & Wetherell, 1987, 1988. Wetherell & Potter, 1992). Αυτό οφείλεται σύμφωνα με την ανάλυση λόγου στο γεγονός ότι αλλάζοντας το ρητορικό πλαίσιο τα άτομα προσπαθούν να κάνουν διαφορετικά πράγματα στο λόγο τους και έτσι ο λόγος των ατόμων θα παρουσιάζει μια μεταβλητότητα. Τα άτομα χρησιμοποιούν προϋπάρχουσες γλωσσικές «πρώτες ύλες» για να κατασκευάσουν διαφορετικές εκδοχές του κοινωνικού τους κόσμου. Για τον Billig και τους συνεργάτες του (1988) οι πολιτισμικές παραδοχές με τις οποίες το κάθε πολιτισμικό/κοινωνικό πλαίσιο εφοδιάζει τα μέλη του είναι συχνά αντιθετικές και όταν τα άτομα καλούνται να διαμορφώσουν απόψεις για συγκεκριμένα θέματα, συχνά αντιμετωπίζουν ιδεολογικά διλήμματα τα οποία πρέπει να χειριστούν στο λόγο τους. Στο διλήμμα μεταξύ προκατάληψης και ανοχής για παράδειγμα τα άτομα από τη μια πρέπει να δείξουν την αφοσίωσή τους στη φιλελεύθερη ιδεολογία που είναι διάχυτη στο δυτικό πολιτισμό αποποιούμενα τις παράλογες προκαταλήψεις, ενώ παράλληλα υποστηρίζουν για παράδειγμα τα δικαιώματα των συμπολιτών τους σε σύγκριση με τους μετανάστες (Billig, 1988. Billig et al., 1988). Παρόμοια διλήμματα υποστηρίζεται ότι μπορεί να αντιμετωπίζουν τα άτομα σε σχέση με την ομοφυλοφιλία. Από τη μια υπάρχει η φιλελεύθερη ιδεολογία που πρεσβεύει ισονομία και δικαιώματα για όλους, παράλληλα όμως αυτό συνυπάρχει με

4. Για μια συζήτηση των σχετικών ή εναλλακτικών όρων της ομοφοβίας βλ. Herek, 2000β, 2004. Kitzinger, 1996α, 1996β. Sears, 1997).

5. Η ανάλυση λόγου θεωρεί τη γλώσσα ως ένα θέμα ανάλυσης που έχει τη δική του αξία και δεν προσπαθεί να συναγάγει υποκείμενες γνωστικές δομές (στάσεις, αναπαραστάσεις, αποδόσεις, κτλ.) από το λόγο των ατόμων ο οποίος θεωρείται ως μια κοινωνική διάδραση.

πολιτισμικές παραδοχές που θεωρούν τους ομοφυλόφιλους ως «παρέκκλιση», «μη φυσιολογικούς» ή ότι δεν αρμόζει να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους ετεροφυλόφιλους (Gough, 2002). Στο Ηνωμένο Βασίλειο, για παράδειγμα, ομιλητές στη Βουλή των Λόρδων που υποστήριζαν τη διατήρηση ενός νόμου ο οποίος απαγόρευε τη διδασκαλία πάνω σε ζητήματα ομοφυλοφιλίας στα σχολεία, παράλληλα τόνιζαν πως οι απόψεις τους δεν ήταν αποτέλεσμα ακραίων προκαταλήψεων (Burridge, 2004).

Αυτές οι αντιθέσεις μπορούν να εξεταστούν δίνοντας έμφαση στην σημειωτική ανάλυση της άρθρωσης των επιχειρημάτων, διαβάζοντας «ανάμεσα» στις γραμμές. Η λογοψυχολογία (discursive psychology) υιοθετεί μια παρεμφερή θεώρηση αναλύοντας τη ρητορική οργάνωση του λόγου εξετάζοντας πώς οι ομιλούντες κατασκευάζουν τη «γεγονοτικότητα» (facticity) των περιγραφών τους, πώς δηλαδή οι περιγραφές τους χτίζονται ως στέρεες, ενώ παράλληλα υποσκάπτουν την εγκυρότητα των εναλλακτικών ή αντίθετων περιγραφών (Edwards, 1997. Edwards & Potter, 1992, 2011. Potter, 1996). Βάση της προσέγγισης αυτής τα διάφορα ψυχολογικά φαινόμενα θεωρούνται ως πρακτικές λόγου που οι άνθρωποι χειρίζονται στον καθημερινό τους λόγο. Βασικό μέλημα των ομιλούντων είναι η «διαχείριση του διακυβεύματος»: να παρουσιάσουν δηλαδή τις εκδοχές τους με ένα τρόπο ως «φυσικές» ή «πραγματικές» αποφεύγοντας την κατηγορία ότι είχαν συμφέρον να παρουσιάσουν γεγονότα με συγκεκριμένο τρόπο. Έμφαση επίσης δίνεται στον επιτελεστικό χαρακτήρα του λόγου: οι διαφορετικές κατασκευές του λόγου επιτελούν διαφορετικές δράσεις για τον ομιλητή. Έρευνες έχουν εξετάσει πώς οι συμμετέχοντες χρησιμοποιούσαν διαφορετικές ρητορικές στρατηγικές ώστε να παρουσιάσουν τους εαυτούς τους ως λογικούς, μη προκατειλημμένους, αναγνωρίζοντας ότι οι απόψεις τους για τους ομοφυλόφιλους μπορεί να θεωρηθούν ακραίες (Korobov, 2004. Speer & Potter, 2000).

Ο στόχος του άρθρου αυτού είναι να εξετάσει τα πιθανά ιδεολογικά διλήμματα στο λόγο των νέων για την ομοφυλοφιλία. Παράλληλα έμφαση δίνεται στη ρητορική οργάνωση του λόγου, τον τρό-

πο που οι συμμετέχοντες διαχειρίζονται το ρητορικό διακύβευμα και οι επιπτώσεις που έχει η κατασκευή της ομοφυλοφιλίας τόσο για την ομάδα αυτή όσο και για τους ίδιους τους συμμετέχοντες.

#### 4. Μεθοδολογία

Το άρθρο αυτό εξετάζει πώς οι νέοι μιλούν για τον ετεροσεξισμό και την ομοφυλοφιλία. Η εξέταση του τρόπου που οι νέοι κατασκευάζουν στο λόγο τους την ομοφυλοφιλία, οι πολιτισμικές παραδοχές που χρησιμοποιούν και το πώς κατασκευάζουν τον εαυτό τους στο λόγο μπορεί να παρέχει σημαντικές πληροφορίες που ίσως είναι χρήσιμες για την αναπαραγωγή του ετεροσεξισμού στο σχολείο (βλ. McCormack & Anderson, 2010. Thurlow, 2001. Δεληγιάννη-Κουϊμπτζή, 2005) και ίσως μπορεί να ανοίξει δρόμους για αντιμετώπιση του φαινομένου.

#### Συμμετέχοντες

Οι συμμετέχοντες ήταν 15 νέοι ηλικίας 16-19 ετών (μέσος όρος ηλικίας ήταν τα 17,6 έτη) από την ευρύτερη περιοχή της Καβάλας. Από το σύνολο των συμμετεχόντων οι οχτώ ήταν αγόρια και οι επτά κορίτσια και όλοι τους ήταν μαθητές λυκείου ή μεταλυκειακοί μαθητές που έδιναν για δεύτερη φορά πανελλήνιες εξετάσεις από γενικά, επαγγελματικά λύκεια ή τμήματα του ΟΑΕΔ. Αρχικά προσεγγίστηκαν νέοι που προέρχονταν από το κοινωνικό δίκτυο της δεύτερης συγγραφέως ενώ στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε η τεχνική της χιονόμπαλας για να προσεγγιστούν περισσότεροι συμμετέχοντες.

#### Διαδικασία

Η συλλογή των δεδομένων έγινε με τη χρήση ημιδομημένων συνεντεύξεων. Η μέθοδος αποτελεί μια ευέλικτη συνδιαλλαγή μεταξύ ερευνητή και συμμετέχοντα η οποία επιτρέπει στον ερευνητή να ζητήσει περαιτέρω διευκρινήσεις και μπορεί να έχει τη μορφή μιας ανεπίσημης συζήτησης. Βάση της ανάλυσης λόγου στόχος δεν εί-

να η απλή συλλογή πληροφοριών, όπως θα γινόταν σύμφωνα με το θετικιστικό παράδειγμα, αλλά να διαπιστωθεί ποια θέματα είναι προβληματικά για τους συμμετέχοντες και πώς διαχειρίζονται την αυτοπαρουσίασή τους. Η περίοδος συλλογής των δεδομένων ήταν από τον Οκτώβριο μέχρι τον Δεκέμβριο του 2011. Οι συνεντεύξεις είχαν διάρκεια περίπου μιας ώρας. Οι περισσότερες από τις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν στις οικίες των συμμετεχόντων, ενώ οι υπόλοιπες πραγματοποιήθηκαν στην οικία της ερευνητριας και καταγράφηκαν με τη χρήση μαγνητοφώνου. Αφού οι συμμετέχοντες ενημερώθηκαν για τους στόχους της έρευνας και η διαδικασία συλλογής δεδομένων συναίνεσαν στη συμμετοχή τους στην έρευνα. Οι συνεντεύξεις παρουσιάστηκαν αρχικά ως μια φιλική συζήτηση όπου οι συμμετέχοντες ρωτήθηκαν για το σχολείο, για τα μαθήματα, για τις παρέες τους και γενικά για το τι κάνουν στον ελεύθερό τους χρόνο. Στη συνέχεια η ερευνητρια εισήγαγε στη συζήτηση το θέμα της έρευνας. Τα θέματα που συζητήθηκαν μεταξύ άλλων ήταν τα χαρακτηριστικά των ομοφυλόφιλων, η καθημερινότητα των ομοφυλόφιλων, τα κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα των ομοφυλόφιλων και οι απόψεις των ετεροφυλόφιλών για τους ομοφυλόφιλους.

### **Απομαγνητοφώνηση, κωδικοποίηση και ανάλυση των δεδομένων**

Το επόμενο βήμα αποτελεί η απομαγνητοφώνηση των δεδομένων. Καθώς η ανάλυση εστίασε στα περιεχόμενο των συνεντεύξεων και όχι στα παραγνωστικά στοιχεία, αυτά παραλήφθηκαν. Το απομαγνητοφωνημένο υλικό είχε έκταση διακόσιες δεκαεννιά σελίδες. Στη συνέχεια ακολούθησε μια διεξοδική ανάλυση του υλικού ώστε να αναδυθούν οι βασικές θεματικές κατηγορίες που χρησιμοποιή-

σαν οι συμμετέχοντες. Μετά την ανάδειξη των θεματικών ενότητων έγινε προσπάθεια να καταδειχθούν τα ιδεολογικά διλήμματα τα οποία διαχειρίζονται οι συμμετέχοντες στην κάθε θεματική ενότητα (Billig et al., 1988). Παράλληλα η ανάλυση εστίασε στο τρόπο που οι συμμετέχοντες κατασκευάζουν τη «γεγονοτικότητα» των περιγραφών τους, στις ρητορικές δηλαδή τεχνικές που τους επέτρεψαν να υποστηρίξουν τις απόψεις τους και να χειριστούν την προσωπική τους «λογοδοσία»<sup>6</sup> (Edwards & Potter, 1992, 2011. Edwards, 1997. Potter, 1996). Εδώ πρέπει να αναφερθεί ότι κατά μια έννοια η ανάλυση φαίνεται να κάνει δύο διαφορετικά πράγματα. Από τη μια να εξετάζει μακροκοινωνικά ζητήματα, όπως τις απόψεις των ατόμων για την ομοφυλοφιλία και από την άλλη μικροκοινωνικά ζητήματα όπως τις ρητορικές τεχνικές που χρησιμοποιούν οι συμμετέχοντες. Ο διαχωρισμός αυτός των επιπέδων τουλάχιστον σύμφωνα με ορισμένους ερευνητές είναι πλασματικός, καθώς μια ανάλυση που εστιάζει στις ρητορικές τεχνικές μπορεί να μας δια φωτίσει σχετικά με το ποιες πράξεις και απόψεις θεωρούνται αποδεκτές ή όχι μέσα σε ένα συγκεκριμένο πολιτισμικό πλαίσιο και συνεπώς καταδεικνύει ότι τα δύο αυτά επίπεδα είναι αλληλένδετα (Bozatzis, 2009. Wetherell, 1998).

Τα αποσπάσματα που ακολουθούν εστιάζουν στις κύριες θεματικές ενότητες που αναδύθηκαν στις συνεντεύξεις, καθώς και στις αντιφάσεις ή ιδεολογικά διλήμματα που διαφάνηκαν στο λόγο των συμμετεχόντων. Οι θεματικές ενότητες στις οποίες εστιάζει η ανάλυση είναι: (α) η δημόσια έκφραση της ομοφυλοφιλίας ως πρόβλημα, (β) η ομοφυλοφιλία ως φυσιολογική συμπεριφορά, (γ) η ομοφυλοφιλία ως παρέκκλιση από το φυσιολογικό, (δ) η δόμηση, και (ε) η αποδόμηση στερεοτύπων για την ομοφυλοφιλία, και στ) επαγγελματικά δικαιώματα και διακρίσεις απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα<sup>7</sup>.

6. Ο όρος «λογοδοσία» αναφέρεται στο ρητορικό μέλημα του ομιλητή να παρουσιάσει τις απόψεις ή δράσεις του ως δικαιολογημένες.

7. Άλλες θεματικές ενότητες που αναδείχθηκαν στις συνεντεύξεις αφορούσαν τα πολιτικά δικαιώματα των ομοφυλόφιλων, όπως το δικαίωμα γάμου και υιοθεσίας παιδιών, τα χαρακτηριστικά των ομοφυλόφιλων ατόμων και τα αίτια της ομοφυλοφιλίας και το αν η ομοφυλοφιλία αποτελεί επιλογή ή όχι.

## 5. Ανάλυση

### Η δημόσια έκφραση της ομοφυλοφιλίας ως πρόβλημα

Όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, στις σημερινές δυτικές κοινωνίες υπάρχει διάχυτη μια φιλελεύθερη ιδεολογία που προάγει τα δικαιώματα των μειονοτήτων η οποία ενέχει τις δικές της αντιφάσεις και διλήμματα. Αυτό σημαίνει ότι μια βασική ρητορική «έγνοια» των συμμετεχόντων ήταν να αποφύγουν πιθανές κατηγορίες προκατάληψης πράγμα που θα σήμαινε ότι δεν σέβονται τη νόρμα κατά της προκατάληψης. Ένα τέτοιο ζήτημα αποτελεί και το θέμα της δημόσιας έκφρασης της ομοφυλοφιλίας. Υπήρχαν περιπτώσεις που οι συμμετέχοντες δήλωναν την προσήλωσή τους στα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων, ενώ παράλληλα ήταν αντίθετοι στη δημόσια έκφρασή της. Στα αποσπάσματα που ακολουθούν το γράμμα Ε αναφέρεται στην ερευνήτρια και το γράμμα Σ στους συμμετέχοντες/συμμετέχουσες.

Πριν το συγκεκριμένο απόσπασμα η συνεντεύκτρια είχε ρωτήσει τη συμμετέχουσα αν έχει γνωρίσει κάποιο ομοφυλόφιλο άτομο.

#### Απόσπασμα 1

- Ε:** αν ήταν ένας άντρας ή μία γυναίκα ομοφυλόφιλη στην παρέα σου ή ένα αγόρι μια κοπέλα, ή αν υπήρχε κάποιος ομοφυλόφιλος συμμαθητής σου ή κάποιος κοινός γνωστός θα αισθανόσουν άνετα μαζί τους;
- Σ:** ναι είναι δικαίωμα του.
- Ε:** δεν θα είχες πρόβλημα δηλαδή μαζί του;
- Σ:** όχι απλά να μη το.. δεν μου αρέσει όταν το φωνάζει.. ότι θέλει να ασχολούνται όλοι μαζί του.. ό,τι θέλουν να κάνουν ας το κάνουν απλά να μην το φωνάζει..

(γυναίκα, 18 ετών).

Η συνεντεύκτρια θέτει το υποθετικό ερώτημα

αν η συμμετέχουσα θα αισθανόταν άνετα με κάποιο ομοφυλόφιλο άτομο στην παρέα της. Στην απάντησή της η συμμετέχουσα αναφέρει ότι δέχεται το δικαίωμα του να είναι διαφορετικός, αλλά ουσιαστικά δεν απαντά στο ερώτημα που έχει τεθεί. Έτσι η συνεντεύκτρια θέτει ξανά το ερώτημα, χρησιμοποιώντας μια ερώτηση με αρνητικά συνδηλούμενα (δεν θα είχες πρόβλημα δηλαδή μαζί του) πράγμα που σημαίνει ότι η συμμετέχουσα μπαίνει στη θέση να αιτιολογήσει την όποια απάντησή της ως πιθανώς προκατειλημμένη<sup>8</sup>. Ξεκινώντας την απάντησή της η συμμετέχουσα δηλώνει ότι δεν θα είχε πρόβλημα. Με τη χρήση της λέξης «απλά» η συμμετέχουσα ουσιαστικά προσπαθεί προκαταλάβει την προϋπόθεση που θέτει για την αποδοχή των ομοφυλοφίλων ως κάτι το απλό και φυσιολογικό. Υιοθετεί ένα προσωπικό έρεισμα (footing, Goffman, 1979) για να δηλώσει τι δεν της αρέσει. Χρησιμοποιώντας μια ζωντανή εικόνα (το φωνάζει, vivid image, Wooffitt, 1992) και μια ακραία διατύπωση (να ασχολούνται όλοι μαζί του, Pomerantz, 1986) δηλώνει την ενόχλησή της από τη δημόσια έκφραση της ομοφυλόφιλης συμπεριφοράς η οποία με τις παραπάνω στρατηγικές κατασκευάζεται ως ακραία. Στη συνέχεια δηλώνει ότι δεν έχει αντίθεση σε οτιδήποτε κάνουν αρκεί απλά να μη το φωνάζουν. Εδώ το «απλά» ουσιαστικά δηλώνει ότι η μη δημόσια έκφραση της ομοφυλοφιλίας είναι κάτι το εύκολο και ένας απλός όρος για την αποδοχή τους.

Στο παραπάνω απόσπασμα η αποδοχή των ομοφυλοφίλων είναι κάτι που συναρτάται από τη δημόσια έκφραση της ομοφυλοφιλίας και αποτελούσε ένα διαδεδομένο θέμα στα δεδομένα των συνεντεύξεων. Οι ομοφυλόφιλοι γίνονται δεκτοί εφόσον δεν εκφράζουν δημόσια τη διαφορετικότητά τους. Με τον τρόπο αυτό η ετεροφυλοφιλία κατασκευάζεται ως μια «φυσιολογική» και αυτονόητη συμπεριφορά, ενώ η ομοφυλοφιλία, ενώ θεωρείται ανεκτή κατασκευάζεται ως μια εξαίρεση.

8. Ορισμένοι ερευνητές έχουν εστιάσει στον τρόπο που η κατηγοριοποίηση και η προκατάληψη είναι δυνατό να συνπαραχθούν από συνεντευκτές και συνεντευξιζόμενους (Condor, 2006. Howarth, 2009).

## Η ομοφυλοφιλία ως μια φυσιολογική συμπεριφορά

Ορισμένες φορές η ομοφυλοφιλία κατασκευαζόταν ως μια φυσιολογική έκφανση της ανθρωπίνης σεξουαλικότητας. Το παρακάτω απόσπασμα είναι από μια συνέντευξη με μια μαθήτρια λυκείου που έχει μια φίλη ομοφυλόφιλη. Πριν το συγκεκριμένο απόσπασμα η συμμετέχουσα αναφέρθηκε στην προκατάληψη που υπάρχει απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα ειδικά από άτομα μεγαλύτερων ηλικιών.

### Απόσπασμα 2

**Ε:** ωραία. Η αντρική ή η γυναικεία ομοφυλοφιλία ή αμφιφυλοφιλία είναι μία φυσιολογική έκφραση της σεξουαλικότητας του ανθρώπου;

**Σ:** χμμ! Οι περισσότεροι νομίζουν πως όχι αλλά εγώ το θεωρώ φυσιολογικό όπως.. δεν είναι κάτι.. δεν μπορείς να βάλεις όρια τι είναι φυσιολογικό και τι όχι. Απλά δεν είναι τόσο συνηθισμένο και.. για αυτό ίσως επειδή ξέρω γω.. ένα ετεροφυλόφιλο ζευγάρι μπορεί να κάνει παιδί και έτσι να (λέξη που δεν διακρίνεται) ίσως για αυτό δεν το δέχονται.

(γυναίκα, 17).

Η συμμετέχουσα απαντά στην ερώτηση της ερευνήτριας για το ποιο είδος ομοφυλοφιλίας αποτελεί φυσιολογική έκφανση της σεξουαλικότητας του ανθρώπου, μη αποδεχόμενη το διαχωρισμό που εισάγεται με την ερώτηση απαντώντας για την ομοφυλοφιλία γενικά. Η ίδια εισάγει μια διαφοροποίηση ανάμεσα στην πλειοψηφία και τον εαυτό της (που τονίζεται με τη χρήση του αντιθετικού συνδέσμου «αλλά») παρουσιάζοντας την πλειοψηφία να μην το θεωρεί φυσιολογικό αλλά την ίδια να το αποδέχεται, ενώ παράλληλα δηλώνει ότι το τι είναι φυσιολογικό δεν είναι κάτι το οποίο μπορεί να οριοθετηθεί. Στη συνέχεια ουσιαστικά αναδιατυπώνει το ερώτημα της φυσιολογικότητας με όρους συχνότητας, καθώς θεωρεί ότι η απόρριψη της ομοφυλοφιλίας μπορεί να οφείλεται στο γεγονός ότι δεν συναντάται συχνά και επειδή τα ετερόφιλα ζευγάρια μπορούν να τεκνοποιήσουν. Σε όλο το απόσπασμα η ομιλήτρια

αποστασιοποιείται από την πλειοψηφία που δεν αποδέχεται την ομοφυλοφιλία.

Στο απόσπασμα αυτό η ομοφυλοφιλία κατασκευάζεται ως φυσιολογική και με την αποστασιοποίηση της ομιλήτριας από την πλειοψηφία η ίδια διαφοροποιείται από την προκατάληψη που επιδεικνύουν οι περισσότεροι. Αν και σε αρκετές περιπτώσεις οι συμμετέχοντες κατασκεύαζαν την ομοφυλοφιλία ως «φυσιολογική» συμπεριφορά, αυτή η επιχειρηματολογία πολλές φορές συνοδεύεται από πολιτισμικά στερεότυπα για την ομοφυλοφιλία ή από περιορισμούς που έθεταν οι συμμετέχοντες σχετικά με κοινωνικά και πολιτικά δικαιώματα των ομοφυλοφίλων.

## Η χρήση ευρέως διαδεδομένων πολιτισμικά στερεοτύπων για την ομοφυλοφιλία

Το παρακάτω απόσπασμα είναι από την ίδια συνέντευξη. Η συζήτηση στο σημείο αυτό στρέφεται γύρω από τις διαφορές των γκέι ανδρών από τις λεσβίες και η ομιλήτρια ανέφερε ότι πιθανόν τα ομοφυλόφιλα άτομα να κρύβονται.

### Απόσπασμα 3

**Ε:** τώρα θέλω να μου πεις αν σου ζητούσα να μου περιγράψεις έναν ομοφυλόφιλο άντρα ή μία ομοφυλόφιλη γυναίκα. Εε.. ποια νομίζεις ότι είναι τα χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς τους;

**Σ:** λοιπόν.. σίγουρα ένας άντρας δε θα φέρεται τόσο αντρικά να το πω θα.. κουνιέται (γέλιο)

**Ε:** ότι θέλεις πες δεν υπάρχει πλαίσιο..

**Σ:** ναι.. αυτό. Σίγουρα.. εγώ θεωρώ τους άντρες που είναι γκέι ότι είναι πολύ πιο μορφωμένους πιο.. άτομα της τέχνης.. όσα άτομα έχω γνωρίσει είναι αυτός ο τομέας.. είναι κάτι διαφορετικό, ξεχωρίζουν από.. ασχολούνται με πιο πολλά θέματα εε.. τώρα για τις γυναίκες έχουν ένα πιο αντρικό στυλ, οι λεσβίες.. αν όχι για όλες οι περισσότερες νομίζω πως ναι, ναι έχουν ένα πιο αντρικό στυλ και στα ρούχα και στα μαλλιά και στο περπάτημα σίγουρα.

**Ε:** υπάρχουν δηλαδή κάποια στοιχεία κάποια χαρακτηριστικά με τα οποία οι ομοφυλόφιλοι διακρίνονται από τους υπόλοιπους; Από τους ετεροφυλόφιλους;



- Σ: εε..
- Ε: φαίνονται δηλαδή ότι είναι ομοφυλόφιλοι;
- Σ: μερικοί νομίζω πως ναι, αλλά αυτοί που έχουν πρόβλημα με την επιλογή τους πολλοί δεν το αποδέχονται αλλά κάποιοι άλλοι ναι..
- Ε: υπάρχουν τώρα κάποια αναγκαία χαρακτηριστικά; Δηλαδή για να είναι κάποιος ομοφυλόφιλος πρέπει να έχει αυτά τα χαρακτηριστικά;
- Σ: όχι σίγουρα! Δεν νομίζω. Όχι!

(γυναίκα, 17).

Η ερευνήτρια ζητά από τη συμμετέχουσα να περιγράψει τα χαρακτηριστικά που μπορεί να έχει ένα ομοφυλόφιλο άτομο, άντρας ή γυναίκα. Συχνά χρησιμοποιήθηκαν ευρέως διαδεδομένα πολιτισμικά στερεότυπα που περιέγραφαν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των ομοφυλοφίλων. Η συμμετέχουσα ξεκινά περιγράφοντας έναν άντρα ομοφυλόφιλο, υποστηρίζοντας ότι δεν θα φέρεται τόσο αντρικά, χρησιμοποιώντας ένα ευρέως διαδεδομένο πολιτισμικό στερεότυπο για την αντρική ομοφυλοφιλία, ενώ παράλληλα χρησιμοποιεί και μια ζωντανή εικόνα (θα κουνιέται) που συνοδεύεται από γέλιο. Το γέλιο στο σημείο αυτό μπορεί να σημαίνει ότι η συμμετέχουσα θεωρεί την εικόνα που περιγράφει αστεία ή να δηλώνει αμηχανία στη συνειδητοποίηση ότι η δήλωσή της αυτή μπορεί να θεωρηθεί προκατειλημμένη. Για το λόγο αυτό υπάρχει και η παρότρυνση της ερευνήτριας να συνεχίσει κι ότι δεν υπάρχει συγκεκριμένο πλαίσιο στη συνέντευξη. Στη συνέχεια η συμμετέχουσα συνεχίζει περιγράφοντας τα χαρακτηριστικά των αντρών ομοφυλοφίλων με μια ακραία διατύπωση (πολύ πιο μορφωμένους) τα οποία είναι θετικά και σίγουρα πολύ πιο διαφορετικά από την εικόνα-καρικατούρα που παρουσίασε πριν την παρέμβαση της ερευνήτριας. Τα χαρακτηριστικά αυτά είναι θετικά, σύμφωνα με το ευρέως διαδεδομένο πολιτισμικό στερεότυπο για τους ομοφυλόφιλους άντρες και καθιστούν τους ομοφυλόφιλους άντρες διαφορετικούς από τους ετεροφυλόφιλους.

Όσον αφορά τις γυναίκες ομοφυλόφιλες η διαφορά τους έγκειται ότι υιοθετούν ένα στυλ το οποίο ταιριάζει σε άντρες και δίνεται με μία λίστα τριών σημείων (πιο αντρικό στυλ και στα ρούχα

και στα μαλλιά και στο περπάτημα, Jefferson, 1990), ενώ η λέξη «σίγουρα» κατασκευάζει την πραγματικότητα της εικόνας που περιγράφεται. Ξανά η εικόνα των λεσβιών κατασκευάζεται βάση ενός ευρέως διαδεδομένου πολιτισμικού στερεοτύπου αν και προκειμένου να αποφύγει γενικεύσεις η συμμετέχουσα τονίζει ότι όχι όλες αλλά οι περισσότερες θα είναι έτσι.

Στην ερώτηση της ερευνήτριας αν υπάρχουν κάποια εμφανή χαρακτηριστικά η συμμετέχουσα αναφέρει ότι τα χαρακτηριστικά αυτά εμφανίζουν τα άτομα που δεν έχουν πρόβλημα με την επιλογή που έχουν κάνει. Έτσι το στερεότυπο που αναπτύχθηκε στην προηγούμενη συνδιαλλαγή αναφέρεται σε μερίδα μόνο τον ομοφυλόφιλων ατόμων. Στην ερώτηση αν τα χαρακτηριστικά αυτά που ανέφερε είναι αναγκαία, η συμμετέχουσα απαντά με κατηγορηματικό τρόπο όχι, ερμηνεύοντας ίσως την ερώτηση της ερευνήτριας ως μια πιθανή κατηγορία ρατσισμού με την απόδοση συγκεκριμένων χαρακτηριστικών στους ομοφυλόφιλους.

Τα δύο αυτά αποσπάσματα μπορεί να θεωρηθεί ότι ενέχουν μια αντίφαση, καθώς από τη μια η ομοφυλοφιλία στο πρώτο απόσπασμα θεωρείται φυσιολογική, ενώ παράλληλα η συμμετέχουσα κινητοποιεί ένα ευρέως πολιτισμικό στερεότυπο που καθιστά ιδιαίτερη την εικόνα των ομοφυλοφίλων. Σύμφωνα με τη θεωρία των ιδεολογικών διλημμάτων, κάθε κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο εφοδιάζει τα άτομα με αξίες, δοξασίες και πιστεύω που μπορεί να είναι αντίθετα μεταξύ τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση η συμμετέχουσα σαφώς προσπαθεί να αποφύγει το στίγμα της προκατάληψης, θεωρώντας την ομοφυλοφιλία ως μια «φυσιολογική» έκφραση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας, ενώ παράλληλα κινητοποιεί ευρέως διαδεδομένα στερεότυπα της ομοφυλοφιλίας που καθιστούν τους ομοφυλόφιλους διαφορετικούς από τους ετεροφυλόφιλους.

### Η αποδόμηση των στερεοτύπων για τους ομοφυλόφιλους

Στο επόμενο απόσπασμα η συμμετέχουσα «αποδομεί» τα στερεότυπα για την ομοφυλοφιλία, υποστηρίζοντας ότι τα στερεότυπα αποτελούν

δείγμα των προκαταλήψεων που υπάρχουν σε μια κοινωνία. Η αποδόμηση στο λόγο βοηθούσε τους συμμετέχοντες να αποποιηθούν πιθανές κατηγορίες προκατάληψης. Πριν το συγκεκριμένο απόσπασμα η συμμετέχουσα αναφέρθηκε στο αν μπορείς να καταλάβεις ότι κάποιο άτομο είναι ομοφυλόφιλο και υποστήριξε ότι υπάρχουν ορισμένα άτομα που το κρύβουν.

#### Απόσπασμα 4

- Ε:** ωραία, για τις γυναίκες ομοφυλόφιλες για τις λεσβίες υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά που τις διακρίνουν από τις υπόλοιπες γυναίκες;
- Σ:** δεν ξέρω και πολλά για αυτό το θέμα.. δεν έχω συναντήσει και καμία.. εκτός από την τηλεόραση που προβάλλει κάποια πρότυπα ομοφυλόφιλων αλλά δεν..
- Ε:** τώρα γενικά για τους ομοφυλόφιλους είτε για άντρες είτε για γυναίκες υπάρχουν κάποια χαρακτηριστικά που πρέπει να τα έχουν για να είναι ομοφυλόφιλοι;
- Σ:** όχι κανονισμοί.. και τα πρέπει δεν χωράνε σε τέτοιες καταστάσεις..
- Ε:** ότι θέλεις, τα πας πολύ ωραία.. δεν υπάρχουν δηλαδή κάποια αναγκαία χαρακτηριστικά;
- Σ:** ναι.
- Ε:** δηλαδή για να είναι κάποιος γκέι πρέπει να κουνιέται πολύ..
- Σ:** όχι αυτά τώρα είναι κάποια στερεότυπα που υπάρχουν στις κοινωνίες για να κοροϊδεύουν τους ανθρώπους..
- Ε:** ωραία. Πες μου λίγο για την παρέα σου ποια είναι η άποψή τους είτε τα αγόρια είτε τα κορίτσια για τους ομοφυλόφιλους;
- Σ:** ε νομίζω ότι όλοι είναι και εγώ ανάμεσα σε αυτούς γεμάτοι στερεότυπα και προκαταλήψεις.. δηλαδή αν κάποιος κάνει κάτι ασυνήθιστο και περίεργο από τα αγόρια συνήθως θα πουν πω! Γκέι! τι γκέι! Και θα τον κοροϊδέψουν..
- Ε:** γενικά δηλαδή η παρέα σου τους πάει τους ομοφυλόφιλους;
- Σ:** μμ.. όχι και τόσο ειδικά τα αγόρια επειδή νιώθουν την ανάγκη να αποδεικνύουν τον αντρισμό τους κοροϊδεύουν τους μειώνουν δεν τους συμπαθούν..

(μαθήτρια, 18 ετών).

Η ερευνήτρια ρωτάει για το αν υπάρχουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά στις γυναίκες ομοφυλόφιλους. Η συμμετέχουσα ξεκινά χρησιμοποιώντας μια γνωστική αποποιητική πρόταση (δεν ξέρω, Hewitt & Stokes, 1975), δηλώνοντας ότι δεν γνωρίζει κάτι για αυτό το θέμα και δεν έχει συναντήσει κάποια λεσβία. Ως μόνη της επαφή δηλώνει την εικόνα που προβάλλεται από την τηλεόραση. Όταν ρωτάται για το αν υπάρχουν κάποια συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά. Αυτά δίνονται με λέξεις (κανονισμοί και πρέπει) που δείχνει και τον αναγκαστικό χαρακτήρα που έχουν τα χαρακτηριστικά αυτά πράγμα που η ερευνήτρια ρωτά και στην επόμενη ερώτησή της. Όταν η ίδια χρησιμοποιεί ένα τέτοιο χαρακτηριστικό για να συνεχίσει τη συζήτηση πάνω στο θέμα, η συμμετέχουσα υποστηρίζει ότι αυτά αποτελούν στερεότυπα τα οποία έχουν στόχο να υποβαθμίσουν τους ομοφυλόφιλους. Το ότι τα στερεότυπα επιτελούν αυτή τη λειτουργία είναι κάτι που παρουσιάζεται με κατηγορική τροπικότητα (Fairclough, 2000) και έτσι η σύνδεση αυτή παρουσιάζεται ως σταθερή και πραγματική.

Όταν η ερευνήτρια ρωτάει για την άποψη της παρέας της απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα, αυτή απαντά με μια ακραία διατύπωση («όλοι» καθώς και η λέξη «γεμάτοι» στη συνέχεια), υποστηρίζοντας ότι όλη η παρέα της καθώς και η ίδια έχουν στερεότυπα και προκαταλήψεις. Όπως και στην προηγούμενη πρόταση της συμμετέχουσας, έτσι και εδώ τα στερεότυπα φαίνονται να είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με τις προκαταλήψεις και έχουν αναπόφευκτα έναν αρνητικό χαρακτήρα. Με τη χρήση της ενεργητικής φωνητικοποίησης (active voicing, Wooffitt, 1992), δίνονται οι αντιδράσεις της παρέας της συμμετέχουσας απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα (πω! Γκέι! Τι γκέι!). Το ενδιαφέρον είναι ότι ενώ η αντίδραση της παρέας της αποδίδεται αρνητικά το ίδιο το ερέθισμα που προκάλεσε την αντίδραση δεν θεωρείται κάτι το συνηθισμένο ή φυσιολογικό («αν κάποιος κάνει κάτι ασυνήθιστο και περίεργο») και έτσι ως ένα βαθμό η αντίδραση αυτή αν και αξιολογείται αρνητικά δικαιολογείται. Επίσης φαίνεται να απευθύνεται κυρίως στην αντρική και όχι στη γυναικεία

ομοφυλοφιλία, όπως φαίνεται και στην επόμενη πρόταση. Εκεί η συμπεριφορά των αγοριών που κάνουν διακρίσεις εις βάρος των αντρών ομοφυλοφίλων αποδίδεται στο κίνητρο να επιβεβαιώσουν των ανδρισμό τους.

Στο απόσπασμα αυτό η αρνητική συμπεριφορά απέναντι στους ομοφυλόφιλους, καθώς και η εικόνα που προωθείται από την τηλεόραση, θεωρείται ότι κυριαρχείται από αρνητικά στερεότυπα τα οποία είναι άρρηκτα συνδεδεμένα με την προκατάληψη (και φαίνεται να αφορούν κυρίως την αντρική ομοφυλοφιλία). Αν και η ίδια δηλώνει ότι δεν δέχεται τα στερεότυπα αυτά, όταν αναφέρεται στις αντιδράσεις της παρέας της, αυτές έχουν ως αίτιο την ασυνήθιστη συμπεριφορά κάποιων αντρών.

### Η κατασκευή της ομοφυλοφιλίας ως παρέκκλιση από το «φυσιολογικό»

Το απόσπασμα που ακολουθεί είναι από την ίδια συνέντευξη. Πριν το συγκεκριμένο απόσπασμα η ομιλήτρια είχε αναφερθεί στα στερεότυπα για τα επαγγέλματα που ακολουθούν τα ομοφυλόφιλα άτομα, υποστηρίζοντας ότι δεν υπάρχουν συγκεκριμένα επαγγέλματα που επιλέγουν να κάνουν οι ομοφυλόφιλοι.

#### Απόσπασμα 5

- E:** ωραία. Τώρα όσον αφορά την ελληνική νομοθεσία.. ο τρόπος με τον οποίο είναι αυτήν τη στιγμή γραμμένοι οι νόμοι αναφέρονται σε άντρες και γυναίκες.. μόνο.. θα μπορούσε να υπάρξει και μια τρίτη διαφοροποίηση για τους ομοφυλόφιλους πέρα από το άντρες και γυναίκες.. ως τρίτο φύλο;
- Σ:** εε.. κατά τη γνώμη μου πιστεύω δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται με αυτόν τον τρόπο.. πρέπει να αντιμετωπίζονται με σεβασμό και όπως όλοι οι υπόλοιποι.. άντρες και γυναίκες γιατί είναι άντρες και γυναίκες στην ανατομία τους φυσικά.. τώρα οι προτιμήσεις τους.. τους οδήγησαν σε άλλο δρόμο..
- E:** κατάλαβα.. εε.. τι να σε ρωτήσω τώρα.. α! η νόμιμη ηλικία κατά την οποία κάποιος μπορεί να ολοκληρώσει τις σεξουαλικές του επαφές είναι δεκαοχτώ χρονών.

**Σ:** α! υπάρχει νόμος για αυτό;

**E:** ναι (γέλιο) άσχετα τι γίνεται στην πράξη ο νόμος τι λέει δεκαοχτώ χρονών.. για τους ομοφυλόφιλους δεν ισχύει όμως η ίδια ηλικία.. ισχύει η ηλικία των εικοσιένα ετών.

**Σ:** α! γιατί τέτοιες διακρίσεις;

**E:** (γέλιο) αυτό θα σε ρωτήσω γιατί τέτοιες διακρίσεις; Γιατί τους έχουν βάλει τρία επιπλέον χρόνια σε σχέση με τους ετεροφυλόφιλους;

**Σ:** ίσως να τους δώσουν μια ευκαιρία να το ξανασκεφτούν..

**E:** να το ξανασκεφτούν και τι;

**Σ:** να αλλάξουν (γέλιο) γιατί δεκαοχτώ χρονών ακόμα δεν είσαι.. αρκετά ώριμος για να πάρεις μια τέτοια απόφαση.. να γίνεις ομοφυλόφιλος ή όχι.. (μαθήτρια, 18 ετών).

Η συνεντεύτρια αναφέρεται στη νομοθεσία και αν θα έπρεπε να διαφοροποιούνται οι νόμοι που αναφέρονται στους ομοφυλόφιλους από τους νόμους των ετεροφυλόφιλων και να υπάρχει ειδική πρόνοια για τα ομοφυλόφιλα άτομα στη νομοθεσία. Η συμμετέχουσα φαίνεται να θεωρεί ότι η ερώτηση της συνεντεύτριας υποστηρίζει ότι θα έπρεπε να υπάρχουν διαφορετικοί νόμοι για τους ομοφυλόφιλους ως διάκριση εις βάρος τους. Η ίδια θεωρεί ότι οι ομοφυλόφιλοι θα έπρεπε να αντιμετωπίζονται όπως όλοι οι άνθρωποι και να μη γίνονται διακρίσεις εις βάρος τους, προβάλλοντας το ζήτημα της ανατομικής τους ομοιότητας με τους υπόλοιπους άντρες και γυναίκες ως βάση του επιχειρήματος της κατά των διακρίσεων. Αντίθετα η ομοφυλοφιλία παρουσιάζεται αποκλειστικά ως ζήτημα προτίμησης ή επιλογής.

Στη συνέχεια η ερευνήτρια θέτει το θέμα της νόμιμης ηλικίας για σεξουαλική επαφή και γνωστοποιεί ότι είναι διαφορετικό για τους ετερόφιλους και τους ομοφυλόφιλους. Η συμμετέχουσα αναφέρει την άγνοια της (πράγμα που προκαλεί το γέλιο) ενώ παράλληλα δηλώνει την έκπληξη της θεωρώντας ότι αυτό αποτελεί διάκριση εις βάρος τους. Όταν όμως η συνεντεύτρια θέτει το ερώτημα γιατί μπορεί να γίνεται αυτό, η συμμετέχουσα δικαιολογεί μια τέτοια διάκριση δηλώνοντας ότι έτσι δίνεται η δυνατότητα στα ομοφυλόφιλα άτομα να επανεξετάσουν την επιλογή τους,

γιατί σε νεότερη ηλικία δεν είναι αρκετά ώριμα για να πάρουν μια τέτοια απόφαση (πράγμα που δηλώνεται με κατηγορική τροπικότητα). Έχει ενδιαφέρον το τι υποδηλώνει ένας τέτοιος συλλογισμός. Ενώ από τη μια η συμμετέχουσα αποποιείται τα αρνητικά στερεότυπα, τις προκαταλήψεις και τις διακρίσεις εις βάρος των ομοφυλοφίλων, από την άλλη θεωρεί ότι η διαφορά στο νομικό πλαίσιο για την ηλικία στην οποία ένα ομοφυλόφιλο άτομο επιτρέπεται να έχει σεξουαλική επαφή για πρώτη φορά είναι δικαιολογημένη γιατί χρειάζεται περισσότερη ωριμότητα μια τέτοια επιλογή. Με τον τρόπο αυτό η ετεροφυλοφιλία κατασκευάζεται ως μια «φυσιολογική» κατάσταση πέρα από ζητήματα προσωπικής επιλογής, ενώ αντίθετα οι ομοφυλόφιλοι πρέπει να στοχαστούν, καθώς επιλέγουν έναν τρόπο ζωής πέρα από το «φυσιολογικό».

### Συγκεκριμένα επαγγέλματα κατασκευάζονται ως προβληματικά για τα ομοφυλόφιλα άτομα

Αν και πολλές φορές οι συμμετέχοντες δήλωναν ότι τα ομοφυλόφιλα άτομα μπορούν να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους ετεροφυλόφιλους, εντούτοις άλλες φορές συγκεκριμένα επαγγέλματα κατασκευάζονταν ως ασύμβατα με την ομοφυλοφιλία.

Το παρακάτω απόσπασμα είναι από μια συνέντευξη με μια νεαρή γυναίκα η οποία είχε χαρακτηρίσει την ομοφυλοφιλία αρρώστια στην αρχή της συνέντευξης. Πριν το συγκεκριμένο απόσπασμα είχε υποστηρίξει ότι η νομοθεσία θα έπρεπε να αλλάξει προκειμένου να μπορεί να καλύπτει και τα ομοφυλόφιλα άτομα, ώστε να έχουν τα ίδια δικαιώματα με τα ετεροφυλόφιλα άτομα. Στο σημείο αυτό η ερευνήτρια ρώτησε αν οι ομοφυλόφιλοι βιώνουν διακρίσεις στο χώρο εργασίας.

#### Απόσπασμα 6

- Ε:** να μιλήσουμε τώρα για τα επαγγελματικά δικαιώματα των ομοφυλόφιλων. Οι ομοφυλόφιλοι στην εργασία τους βιώνουν διακρίσεις;
- Σ:** σε μια μεγάλη εταιρεία όχι και τόσο γιατί οι άνθρωποι υποτίθεται οι μορφωμένοι που λέμε δεν

θα είχαν κάποιο πρόβλημα αυτό γίνεται πιο πολύ στα μέρη τα μικρά εε.. στις μικρές τις πόλεις εε... σε μια τέτοια ας πούμε δουλειά όχι αλλά εδώ στην περιοχή θα υπήρχε ένας ρατσισμός...

- Ε:** δηλαδή ένα αφεντικό εδώ σε ένα χωριό δεν θα έπαιρνε ένα ομοφυλόφιλο στη δουλειά του;
- Σ:** όχι! Θα τον διαχώριζε θα έλεγε θα βρω άλλον...
- Ε:** ακόμα και αν ήταν πολύ καλός στη δουλειά του επειδή είναι ομοφυλόφιλος δεν θα τον έπαιρνε;
- Σ:** όχι.
- Ε:** ok. Τώρα, οι ομοφυλόφιλοι μπορούν να κάνουν όλα τα επαγγέλματα;
- Σ:** ναι γιατί να μην μπορούν;
- Ε:** παραδείγματος χάρη ένας ομοφυλόφιλος θα μπορούσε να γίνει ιερέας;
- Σ:** όχι.
- Ε:** γιατί όχι;
- Σ:** αυτό είναι πολύ προσβλητικό.
- Ε:** προσβλητικό για ποιους;
- Σ:** για μας τους Χριστιανούς. Γιατί δεν μπορεί να ψέλνει, να λέει αυτά που έχουν γραφτεί στα Ευαγγέλια τις Καινές διαθήκες και τα λοιπά και ύστερα κάτω από το ράσο να κάνει ό,τι κάνει με τον σύντροφο του. Ανήθικο τελείως.

(Γυναίκα, 18 ετών).

Στην ερώτηση της ερευνήτριας αν οι ομοφυλόφιλοι βιώνουν διακρίσεις στο χώρο εργασίας η συμμετέχουσα εισάγει μια διαφοροποίηση ανάμεσα σε μεγάλες εταιρίες, καθώς και σε μικρές κοινωνίες. Το καλό μορφωτικό επίπεδο που μπορεί να έχουν τα στελέχη μιας εταιρίας θεωρείται ως ανάχωμα στις διακρίσεις καθώς τα άτομα αυτά παρουσιάζονται να μην έχουν πρόβλημα με τους ομοφυλόφιλους, και έτσι η προκατάληψη συνδέεται με την άγνοια. Αντίθετα στις μικρές πόλεις η συμμετέχουσα υποστηρίζει ότι σε μεγάλες επιχειρήσεις πάλι δεν θα υπήρχε ρατσισμός, αλλά στην κλειστή κοινωνία που ζει οι ομοφυλόφιλοι θα βίωναν ρατσισμό και διακρίσεις. Στην ερώτηση της ερευνήτριας αν κάποιος εργοδότης έπαιρνε στη δουλειά του κάποιον ομοφυλόφιλο που ήταν αποδοτικός η απάντηση είναι αρνητική και η συμμετέχουσα υποστηρίζει ότι θα υπήρχε διαχωρισμός, ενώ υποστηρίζει ότι οι ομοφυλόφιλοι μπορούν να κάνουν όλες τις δουλειές.

Τα πάντα στο συγκεκριμένο απόσπασμα φαίνεται να αλλάζουν όταν η ερευνήτρια ρωτάει τη συμμετέχουσα αν ένας ομοφυλόφιλος θα μπορούσε να γίνει ιερέας. Η απάντηση της συμμετέχουσας είναι απόλυτη και μονολεκτική (όχι), ενώ διευκρινίσεις δίνονται μόνο όταν τις ζητάει η ερευνήτρια. Με κατηγορική τροπικότητα η συμμετέχουσα δηλώνει ότι κάτι τέτοιο θα αποτελούσε προσβολή. Όταν η ερευνήτρια ρωτάει για ποιους θα ήταν προσβλητικό, η συμμετέχουσα υιοθετεί το ταυτοτικό έρεισμα του χριστιανού για να δώσει την απάντησή της. Δίνοντας με μια λίστα τριών σημείων τα βασικά καθήκοντα ενός ιερέα (να ψέλνει, να λέει αυτά που έχουν γραφτεί στα Ευαγγέλια τις Καινές Διαθήκες και τα λοιπά) υποστηρίζει ότι είναι αντίθετα με την ερωτική ζωή των ομοφυλοφίλων. Η φράση «κάτω από το ράσο» που χρησιμοποιεί η συμμετέχουσα και αποτελεί μια «ζωντανή εικόνα» δηλώνει τη μυστικότητα που θεωρείται ότι διακρίνει την ερωτική ζωή των ομοφυλοφίλων, ενώ καθιστά και μεγαλύτερη την αντίθεση των καθηκόντων ενός ομοφυλόφιλου ιερέα και της ερωτικής του ζωής. Παράλληλα η φράση «να κάνει ό,τι κάνει με τον σύντροφό του», που χρησιμοποιείται ως μετωνυμία για την ερωτική πράξη μεταξύ ενός ιερέα ομοφυλόφιλου και του πιθανού συντρόφου του, κατασκευάζει τη συνείδηση αυτή ως αποκρουστική. Στο τέλος του αποσπάσματος η συμμετέχουσα δηλώνει την αξιολόγησή της με μια ακραία διατύπωση (Ανήθικο τελείως).

Η αντίθεση που υπάρχει στο συγκεκριμένο απόσπασμα αποτελεί μια ενδιαφέρουσα έκφραση ενός ιδεολογικού διλήμματος. Από τη μια, ο ρατσισμός και οι διακρίσεις αξιολογούνται αρνητικά και η συμμετέχουσα δηλώνει ότι οι ομοφυλόφιλοι μπορούν να κάνουν όλα τα επαγγέλματα. Με τον τρόπο αυτό η συμμετέχουσα δηλώνει την προσήλωσή της στη νόρμα κατά της προκατάληψης που διακρίνει τη φιλελεύθερη ιδεολογία. Παράλληλα όμως η ιδεολογία αυτή συνυπάρχει με τη χριστιανική ηθική που υποστηρίζει ότι η ομοφυλόφιλη ερωτική συμπεριφορά δεν είναι αποδεκτή, ειδικά από ιερείς. Αυτό επίσης έχει ενδιαφέρουσες συνδηλώσεις για τη νόρμα κατά της προκατάληψης. Ενώ αυτή γίνεται αποδεκτή από τη συμμε-

τέχουσα, δεν φαίνεται να σχετίζεται με ζητήματα ηθικής, για τα οποία αποκλειστικά υπεύθυνη κατασκευάζεται η θρησκεία.

## 6. Συμπεράσματα

Το άρθρο αυτό εστίασε στον τρόπο με τον οποίο οι νέοι μιλούν για την ομοφυλοφιλία και στο πως διαχειρίζονται ρητορικά τα διλήμματα που προκύπτουν κατά τη συζήτηση με το συνεντευκτή. Σε αντίθεση με αρκετές έρευνες που έχουν χρησιμοποιήσει τον όρο «ομοφοβία» για την προκατάληψη ενάντια στους ομοφυλόφιλους, στο συγκεκριμένο άρθρο προτιμήθηκε ο όρος «ετεροσεξισμός» καθώς ο όρος αυτός δίνει έμφαση στο κοινωνικο/πολιτισμικό πλαίσιο που αναπαράγει την προκατάληψη απέναντι στα ομοφυλόφιλα άτομα, θεωρώντας ότι η ετεροφυλοφιλία είναι ο κανόνας και η «φυσιολογική» έκφραση της ανθρώπινης σεξουαλικότητας. Επίσης η χρήση μιας ποιοτικής μεθοδολογίας, όπως η ανάλυση λόγου, σηματοδοτεί μια διαφορετική έμφαση σε σχέση με τις κλίμακες στάσεων που έχουν χρησιμοποιηθεί σε ευρεία κλίμακα για τη μέτρηση της ομοφοβίας. Ενώ οι κλίμακες στάσεων δίνουν έμφαση στις ατομικές διαφορές μεταξύ των ατόμων ως προς την ομοφοβία, στην ανάλυση λόγου έμφαση δίνεται στο πώς η ομοφυλοφιλία κατασκευάζεται στο λόγο προκειμένου να επιτευχθούν συγκεκριμένα ρητορικά αποτελέσματα. Συχνά μέσα στο λόγο των ατόμων χρησιμοποιούνται διαφορετικές κατασκευές του ίδιου αντικειμένου που μπορεί να είναι αντίθετες μεταξύ τους. Τόσο η ανάλυση λόγου όσο και η θεωρία των ιδεολογικών διλημάτων υποστηρίζουν ότι μια τέτοια μεταβλητότητα είναι αναμενόμενη και δικαιολογημένη καθώς το πολιτισμικό πλαίσιο κάθε χώρας εφοδιάζει τα άτομα με αρχές, πιστεύω και αξίες που μπορεί να είναι αντίθετες μεταξύ τους (Billig et al., 1988). Αρκετοί ερευνητές υποστηρίζουν ότι η φιλελεύθερη ιδεολογία που είναι διάχυτη, τουλάχιστον στις δυτικές χώρες, έχει οδηγήσει σε μια νόρμα κατά της προκατάληψης που καθιστά την άμεση διατύπωση αρνητικών κρίσεων ενάντια σε μειονότητες προβληματική. Αυτό δεν σημαίνει ότι παράλληλα

δεν υπάρχουν αρνητικές πολιτισμικές παραδοχές ενάντια των συγκεκριμένων μειονοτήτων. Έτσι, όταν τα άτομα μιλούν για την ομοφυλοφιλία, όπως στη συγκεκριμένη περίπτωση, θα πρέπει να διαχειριστούν ρητορικά τα διλήμματα αυτά ώστε να πετύχουν μια θετική εικόνα της προσωπικής τους ταυτότητας. Διαφορετικές έρευνες έχουν δείξει πώς τα άτομα χειρίζονται ρητορικά τέτοια ζητήματα ώστε να αποφύγουν κατηγορίες ότι επιδεικνύουν παράλογες προκαταλήψεις, ενώ παράλληλα διατύπωναν αρνητικές απόψεις για τα ομοφυλόφιλα άτομα (Burrigde, 2004. Gough, 2002. Korobov, 2004. Speer & Potter, 2000).

Τα αποτελέσματα από την παρούσα έρευνα συγκλίνουν με αυτά από τις διεθνείς έρευνες. Τα άτομα που συμμετείχαν στην έρευνα στην πλειοψηφία τους προσπαθούσαν ρητορικά να αποποιηθούν κατηγορίες προκατάληψης είτε υποστηρίζοντας ότι η ομοφυλοφιλία αποτελεί μια φυσιολογική έκφραση της ανθρώπινης συμπεριφοράς, είτε αποποιούμενοι τα αρνητικά στερεότυπα για τους ομοφυλόφιλους είτε υποστηρίζοντας ότι οι ομοφυλόφιλοι αντιμετωπίζονται ρατσιστικά και ότι θα έπρεπε να έχουν τα ίδια δικαιώματα με όλα τα άλλα άτομα. Παράλληλα τα ίδια άτομα ορισμένες φορές χρησιμοποιούσαν τα ευρέως πολιτισμικά στερεότυπα για τους ομοφυλόφιλους, είτε υποστήριζαν ότι δεν θα έπρεπε να έχουν τα ίδια δικαιώματα είτε υποστήριζαν ότι θα έπρεπε να αποφεύγεται η δημόσια έκφραση της ομοφυλοφιλίας. Αυτό καταδεικνύει και τα διλήμματα που φαίνεται να αντιμετωπίσαν και τα άτομα που συμμετείχαν στη συγκεκριμένη έρευνα. Σαφώς και ο λόγος του φαίνεται να αντλεί από τη φιλελεύθερη ιδεολογία και το λόγο περί δικαιωμάτων. Επομένως βασικό ρητορικό τους «μέλημα» ήταν να επιδείξουν την προσήλωσή τους στη ιδεολογία αυτή και να αποποιηθούν πιθανές κατηγορίες προκατάληψης. Από την άλλη συνεχίζουν να αντλούν από πολιτισμικά στερεότυπα ή άλλες ιδεολογίες που είναι αρνητικά για τους ομοφυλόφιλους. Εδώ έχει ενδιαφέρον να αναφερθούμε συγκεκριμένα στο ζήτημα της θρησκείας. Ορισμένες φορές η ρητορική γραμμή που ακολουθούνταν ήταν ότι αναγνωριζόταν πως οι ομοφυλόφιλοι έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους υπόλοιπους ανθρώπους, αλλά από την άλλη τα θρησκευτικά τους δικαιώματα διαχωρίζονταν από τα πολιτικά. Επιπλέον, ενώ αναγνωριζόταν το γεγονός ότι θα έπρεπε να απολαμβάνουν όλα τα δικαιώματα που έχουν και οι ετεροφυλόφιλοι, από την άλλη εξακολουθούσαν να θεωρούν την ομοφυλοφιλία ως μη ηθική. Αυτό πιθανό να καταδεικνύει ότι τα ζητήματα ηθικής αντλούν από τη θρησκεία και δεν σχετίζονται με το ζήτημα των δικαιωμάτων του ατόμου. Αυτό είναι κάτι που μπορεί να οδηγήσει σε προτάσεις για τον τρόπο που διδάσκονται τα δικαιώματα του πολίτη στους μαθητές, καθώς το δείγμα αποτελούσαν νέοι. Ίσως θα πρέπει να συνδεθούν τα ζητήματα ηθικής με τα ζητήματα δικαιωμάτων και τη διδασκαλία των δικαιωμάτων του πολίτη. Επίσης, η ανάλυση λόγου μπορεί να βοηθήσει ώστε να αποδομηθούν τα επιχειρήματα που αναπαράγουν τον ετεροσεξισμό και να σχεδιαστούν επικοινωνιακές στρατηγικές για την υποστήριξη των δικαιωμάτων των ομοφυλόφιλων (Burrigde, 2004. Speer & Potter, 2000), συμβάλλοντας σε μια προσπάθεια άμβλυνσης των προκαταλήψεων εναντίον τους.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει αναφορά στους περιορισμούς που έχει μια τέτοια έρευνα. Αυτό που προσφέρει η συγκεκριμένη ανάλυση είναι να διαπιστωθούν κάποιες ευρέως διαδεδομένες πολιτισμικά αναπαραστάσεις στο λόγο των νέων, που περιέχουν αντιφατικά και διλημματικά στοιχεία, καθώς και ο τρόπος που αυτές χρησιμοποιούνται, όπως ξεδιπλώνονται στα πλαίσια μιας συζήτησης περί ομοφυλοφιλίας. Ωστόσο, η ανάλυση αυτή από μόνη της δεν είναι σε θέση να προσεγγίσει ατομικές ή ομαδικές διαφορές, καθώς η μεθοδολογία της ανάλυσης του λόγου εστιάζει στη συνδιαλλαγή μεταξύ μικρού αριθμού ατόμων, σε συγκεκριμένα ρητορικά πλαίσια. Επομένως, δεν είναι εφικτή η γενίκευση των αποτελεσμάτων παρά μόνο εντός του συγκεκριμένου πλαισίου συζήτησης μεταξύ νεαρών συμμετεχόντων ηλικίας 16-19 ετών, και των δύο φύλων, στο συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό ευρύτερο πλαίσιο μιας μέσου μεγέθους αστικής περιοχής δυτικού τύπου.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει αναφορά στους περιορισμούς που έχει μια τέτοια έρευνα. Αυτό που προσφέρει η συγκεκριμένη ανάλυση είναι να διαπιστωθούν κάποιες ευρέως διαδεδομένες πολιτισμικά αναπαραστάσεις στο λόγο των νέων, που περιέχουν αντιφατικά και διλημματικά στοιχεία, καθώς και ο τρόπος που αυτές χρησιμοποιούνται, όπως ξεδιπλώνονται στα πλαίσια μιας συζήτησης περί ομοφυλοφιλίας. Ωστόσο, η ανάλυση αυτή από μόνη της δεν είναι σε θέση να προσεγγίσει ατομικές ή ομαδικές διαφορές, καθώς η μεθοδολογία της ανάλυσης του λόγου εστιάζει στη συνδιαλλαγή μεταξύ μικρού αριθμού ατόμων, σε συγκεκριμένα ρητορικά πλαίσια. Επομένως, δεν είναι εφικτή η γενίκευση των αποτελεσμάτων παρά μόνο εντός του συγκεκριμένου πλαισίου συζήτησης μεταξύ νεαρών συμμετεχόντων ηλικίας 16-19 ετών, και των δύο φύλων, στο συγκεκριμένο κοινωνικοπολιτισμικό ευρύτερο πλαίσιο μιας μέσου μεγέθους αστικής περιοχής δυτικού τύπου.

**Ευχαριστίες**

Οι συγγραφείς θα ήθελαν να ευχαριστήσουν τη Λία Φίγγου και τους δύο ανώνυμους κριτές για τα χρήσιμα σχόλια τους.

**Βιβλιογραφία**

- Allport, G. (1954). *The Nature of Prejudice*. Garden City: Anchor Books.
- Billig, M. (1988). The notion of prejudice: some rhetorical and ideological aspects. *Text*, 8, 91-110.
- Billig, M., Condor, S., Edwards, D., Gane, M., Middleton, M., & Radley, A.R. (1988). *Ideological Dilemmas: A Social Psychology of Everyday Thinking*. London: Sage.
- Bosson, J. K., Weaver, J. R., Caswell, T. A., & Burnaford, R. M. (2011). Gender threats and men's antigay behaviours: the harmful effects of asserting heterosexuality. *Group Processes & Intergroup Relations*, 15(4), 471-486.
- Bozatzis, N. (2009). Occidentalism and accountability: constructing culture and cultural difference in majority Greek talk about the minority in Western Thrace. *Discourse & Society*, 20(4), 431-453.
- Burridge, J. (2004). 'I am not homophobic but...' Disclaiming in discourse resisting repeal of section 28. *Sexualities*, 7(3), 327-344.
- Condor, S. (2006). Public prejudice as a collaborative accomplishment: Towards a dialogical social psychology of racism. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 16, 1-18.
- Γρηγορόπουλος, Η. (2010). Διερεύνηση των στάσεων ομάδας φοιτητών/φοιτητριών του Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας για το ζήτημα της ομοφυλοφιλίας: Μια μελέτη περίπτωσης. *Επιστημονικό Βήμα*, 13, 201-216.
- Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2005). Κατοχυρώνοντας την ανδρική ταυτότητα: Απόψεις εφήβων για την ομοφυλοφιλία. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή & Σακκά Δ. (επιμ. έκδ.), Μεγαλώνοντας ως αγόρι: Διερεύνηση της ανάπτυξης της ανδρικής ταυτότητας στην εφηβική ηλικία (σσ. 202-212). Αθήνα: Gutenberg.
- Edwards, D. (1997). *Discourse and Cognition*. London: Sage Publications.
- Edwards, D., & Potter, J. (1992). *Discursive Psychology*. London: Sage Publications.
- Edwards, D., & Potter, J. (2011). Λογοψυχολογία και ψυχικές καταστάσεις. Στο Ν. Μποζατζής & Θ. Δραγώνα, *Κοινωνική Ψυχολογία: η στροφή στο λόγο* (σσ. 131-156). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ellis, S., Kitzinger, C., & Wilkinson, S. (2002). Attitudes towards lesbians and gay men and support for lesbian and gay human rights among psychology students. *Journal of Homosexuality*, 44(1), 121-138.
- Fairclough, N. (2000). *New labour, new language?* London: Routledge.
- Falomir Pichastor, J. M., & Mugny, G. (2009). "I'm not gay...I'm a real man!": Heterosexual men's gender self-esteem and sexual prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(9), 1233-1243.
- Goffman, E. (1979). Footing. *Semiotica*, 25, 1-29.
- Gough, B. (2002). "I've always tolerated it but...": Heterosexual masculinity and the discursive reproduction of homophobia. In A. Coyle & C. Kitzinger, *Lesbian & Gay Psychology: New perspectives* (pp. 219-238). Oxford: Blackwell.
- Grigoropoulos, I. (2010). Predictors of Greek students' attitudes towards lesbians and gay men. *Psychology & Sexuality*, 1(2), 170-179.
- Haslam, N., Rothschild, L., & Ernst, D. (2002). Are essentialist beliefs associated with prejudice? *British Journal of Social Psychology*, 41(1), 87-100.
- Haslam, N., & Levy, S. R. (2006). Essentialist beliefs about homosexuality: Structure and implications for prejudice. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32(4), 471-485.
- Herek, G. M. (1988). Heterosexuals' attitudes toward lesbian and gay men: Correlates and gender differences. *The journal of sex research*, 25(4), 451-477.
- Herek, G. M. (2000α). Sexual prejudice and gender: Do heterosexuals' attitudes towards lesbians and gay men differ? *Journal of Social Issues*, 56(2), 251-266.
- Herek, G. M. (2000β). The psychology of sexual prejudice. *Current Directions in Psychological science*, 9(1), 19-22.
- Herek, G. M. (2004). Beyond "Homophobia": Thinking about sexual prejudice and stigma in the Twenty-First century. *Sexuality Research & Social Policy*, 1(2), 6-24.
- Hewitt, J. P., & Stokes, R. (1975). Disclaimers. *American Sociological Review*, 40, 1-11.
- Hicks, G. R., & Lee, T.T. (2006). Public attitudes towards gays and lesbians: Trends and

- Predictions. *Journal of Homosexuality*, 52(1), 57-77.
- Hooghe, M., & Meeusen, C. (2012). Homophobia and the transition to adulthood: A three year panel study among Belgian late adolescents and young adults, 2008-2011. *Journal of Youth and Adolescence*, 41(9), 1197-1207.
- Howarth, C. (2009). I hope we won't have to understand racism one day: Researching or reproducing race in social psychological research? *British Journal of Social Psychology*, 48(3), 407-426.
- Jayarathne, T. E., Ybarra, O., Sheldon, J. P., Brown, T. N., Feldbaum, M., Pfeffer, C. A., & Petty, E. M. (2006). White Americans' genetic lay theories of race differences and sexual orientation: Their relationship with prejudice towards blacks, and gay men and lesbians. *Group Processes & Intergroup Relations*, 9(1), 77-94.
- Jefferson, G. (1990). List construction as a task and resource. In G. Psathas (Ed.), *Interactional competence* (pp. 63-92). Lanham: MD, University Press of America.
- Kitzinger, C. (1996a). Speaking of oppression: psychology, politics, and the language of power. In E.D. Rothblum & L.A. Bond (Ed.), *Preventing Heterosexism and Homophobia* (pp. 3-19). Thousand Oakes, CA: Sage.
- Kitzinger, C. (1996β). Heteropatriarchal language: The case against homophobia. In L. Mohin (Ed.), *An intimacy of equals: Lesbian feminist ethics* (pp. 34-40). London: Onlywomen Press.
- Korobov, N. (2004). Inoculating against prejudice: A discursive approach to homophobia and sexism in adolescent male talk. *Psychology of Men and Masculinity*, 5(2), 178-189.
- Mata, J., Ghavami, N., & Wittig, M. A. (2010). Understanding gender differences in early adolescents' sexual prejudice. *The Journal of Early Adolescence*, 30(1), 50-75.
- McConahay, J.B. (1983). Modern racism and modern discrimination: the effects of race, racial attitudes, and context on simulated hiring decisions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 9(4), 551-558.
- McConahay, J.B. (1983). Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale. In J. Dovidio & S. L. Gaertner (Eds.), *Prejudice, Discrimination and Racism*. (pp. 91-125). Fla. Orlando: Academic Press.
- McCormack, M. (2011). The declining significance of homophobia for male students in three six forms in the south of England. *British Educational Research Journal*, 37(2), 337-353.
- McCormack, M., & Anderson, E. (2010). 'It's just not acceptable any more': The erosion of homophobia and the softening of masculinity at an English sixth form. *Sociology*, 44(5), 843-859.
- Morrison, M.A., & Morrison, T. G. (2002). Development and validation of a scale measuring Modern Prejudice towards gay men and lesbian women. *Journal of Homosexuality*, 43(2), 15-37.
- Pavlou, M. (2009). Homophobia in Greece: Love for equality. Country report for the Institute for Rights, Equality and Diversity. [http://www.i-red.eu/resources/publications-files/i-red\\_homophobia\\_in\\_greece2009-6.pdf](http://www.i-red.eu/resources/publications-files/i-red_homophobia_in_greece2009-6.pdf)
- Pomerantz, A. (1986). Extreme case formulations: A new way of legitimating claims. *Human Studies*, 9, 219-230.
- Poteat, V. P., Espelage, D. L., & Green, H. D. (2007). The socialization of dominance: Peer group contextual effects on homophobic and dominance attitudes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 92(6), 1040-1050.
- Poteat, V. P., Espelage, D. L., & Koenig, B. W. (2007). Willingness to remain friends and attend school with lesbian and gay peers: Relational expressions of prejudice among heterosexual youth. *Journal of Youth and Adolescence*, 38(7), 952-962.
- Poteat, V. P., & Mereish, E. H. (2012). Ideology, prejudice, and attitudes toward sexual minority social policies and organisations. *Political Psychology*, 33(2), 211-224.
- Potter, J. (1998). Discursive social psychology: from attitudes to evaluative practices. *European Review of Social Psychology*, 9(1), 233-266.
- Potter, J. (2005). Στάσεις, κοινωνικές αναπαραστάσεις και η διά/του λόγου ψυχολογία. Στο Μ. Wetherell (επιμ.) *Ταυτότητες, ομάδες και κοινωνικά ζητήματα* (σσ. 175-252). Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1987). *Discourse and Social Psychology: Beyond Attitudes and behaviour*. Sage Publications.
- Potter, J., & Wetherell, M. (1988) Accomplishing attitudes: Fact and evaluation in racist discourse. *Text*, 8, 51-68.
- Prati, G., Pietrantoni, L., & D' Augelli, A. R. (2011). Aspects of homophobia in Italian high schools:



- Students' attitudes and perceptions of school climate. *Journal of Applied Social Psychology*, 41(11), 2600-2620.
- Raja, S., & Stokes, J. P. (1998). Assessing attitudes toward lesbians and gay men: The Modern Homophobia scale. *Journal of Gay, Lesbian and Bisexual Identity*, 3(2), 113-134.
- Sears, J. T. (1997). Thinking critically/ intervening effectively about homophobia and heterosexism. In J. T. Sears & W. L. Williams (Eds.), *Overcoming heterosexism and homophobia: Strategies that work* (pp. 13-48). New York: Columbia University Press.
- Sidanius, J., & Pratto, F. (1999). *Social dominance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Speer, S. A., & Potter, J. (2002). The management of heterosexist talk: Conversational resources and prejudiced claims. *Discourse & Society*, 11(4), 543-572.
- Thurlow, C. (2001). Naming the "outsider within": homophobic pejoratives and the verbal abuse of lesbian, gay and bisexual high-school pupils. *Journal of Adolescence*, 24(1), 25-38.
- Wetherell, M. (1998). Positioning and interpretative repertoires: conversation analysis and post-structuralism in dialogue. *Discourse & Society*, 9, 387-412.
- Wetherell, M. & Potter, J. (1988). Discourse analysis and the identification of interpretative repertoires. In C. Antaki (Ed.) *Analysing Everyday Explanation* (pp. 168-183) London: Sage.
- Wetherell, M., & Potter, J. (1992). *Mapping the language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wooffitt, R. (1992). *Telling Tales of the Unexpected: The Organization of Factual Accounts*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Wright, L., W., Adams, H. E., & Bernat, J. (1999). Development and validation of the homophobia scale. *Journal of Psychopathology and Behavioural Assessment*, 21(4), 337-347.

## The construction of heterosexism in young people's discourse: the dilemma of "normality" and "rights"

ANTONIS SAPOUNTZIS<sup>1</sup>

MARGARITA CHATZISTERGIOU<sup>2</sup>

### ABSTRACT

The study of prejudice against gay people became an important field of socio-psychological research in the last few years. A substantial body of research attempted to examine the negative, homophobic attitudes against gay people as well as the various variables that seem to be associated with homophobia. Although this research tradition has made an important contribution to the study of the phenomenon at hand, more recent approaches based on the turn to language in social psychology have emphasized the dilemmatic opinions in the society. The present article drawing on the research tradition of discourse analysis and ideological dilemmas, examines the way in which young people from a small town in North Greece construct homosexuality in discourse. It is argued that often participants on the one hand used various strategies in order to disclaim prejudice against gay people, while on the other hand they mobilized discourses against certain gay rights. These dilemmas are scrutinized in relation to the way they are mobilized and also in relation to the ideologies they seem to draw upon.

*Keywords:* Homophobia, Prejudice, Heterosexism, Discourse analysis, Ideological dilemmas.

1. Address: Democritus University of Thrace, Department of Education Sciences in Early Childhood, Nea Chili 68100, Alexandroupoli, Greece. Tel: +30 2551030087. Fax: +30 2551030076. E-mail: ansapoun@psed.duth.gr
2. Address: Athinon 17, Eleftheroupoli, 64100 Kavala. E-mail: maggie\_chatz@hotmail.com